
Sari Näre

Lama synnin palkkana

Yliaska, Ville: *Laman kokemukset – 1990-luvun laman kokemushistoriaa.* Vastapaino, 2025, 344 s.

Historioitsija Ville Yliaska kuvaa 1990-luvun lamaa koskevassa kirjassaan pääministeri Esko Ahon hallituspolitiikan vaikutuksia laman syntyyn. Kirjan ansio on tuoda näkyviin uskomusten paino talouspoliittisessa päätöksenteossa. Sitä onkin hyvä lukea rinnan nykypolitiikan kanssa, joskaan Yliaska ei tee rinnastuksia nykyhallituksen tekemisiin.

Yliaska lähestyy lamakokemusta yhtäältä poliitikkojen ja toisaalta työttömien näkökulmasta. Pääaineistoina hän on käyttänyt kolmen suurimman puolueen, SDP:n, keskustan ja kokoomuksen, eduskuntaryhmien pöytäkirjoja, Ahon hallituksen arkistoja sekä ensimmäisen SKS:n Työttömän tarina -keruukilpailun tekstejä. Käytössä on ollut myös median, varsinkin Helsingin Sanomien, juttuja. Työttömien kokemukset tuovat hyvän reflektiopinnan harjoitetulle politiikalle.

Syksyllä 1990 julkiseen puheeseen ilmestyi sana *lama*. Talous oli pahimmassa lamassa 1990–1993. Vuosina 1991–1994 kansalaisten tulot laskivat 8 prosenttia. Työttömien määrä kohosi joulukuussa 1993 yli 400 000:een. Hallitus oli huolissaan maineestaan eikä välittänyt leipäjonoista. Ekonomisti Jaakko Kianderin mukaan rakenteellisten syiden sijasta lamaan johti yliarvostettu markka – valuuttakurssit ja korot. Taustalla oli muun muassa Neuvostoliiton hajoaminen, vaikkakin idän-kauppaan liittyvien työpaikkojen osuus oli vain viitisen prosenttia.

Pääministeri Aho esitti *henkistä* tarvetta vetämälleen leikkauspolitiikalle. Hänen mukaansa talousongelmat eivät olleet suhdanneongelmia vaan johtuivat rakenteista ja suomalaisten kollektiivisista ominaisuuksista. Ääni kellossa muistutti nykyistä hallitusliturgiaa: lamaa hoidetaan parhaiten itseruoskinnalla.

Sotaretoriikalla lamaa vastaan

Esko Aho teki kesällä 1991 ehdotuksen ”yhteiskuntasopimukseksi”, jossa ay-liikkeen toivottiin tukevan palkkojen alentamista. Kokoomus tulkitsi yhteiskuntasopimusta pakettina, joka sisälsi julkisen sektorin leikkaukset. Yhdessä syksyllä 1991 toteutetun devalvaation kanssa kiista yhteiskuntasopimuksesta nostatti puheeseen militaristis-isänmaallisen sävyn: Suomesta nähtiin puuttuvan sota-aikojen henkeä.

Keskustalaisen sosiaali- ja terveysministeri Eeva Kuuskoski-Vikatmaan erottua keväällä 1992 vastalauseena vähäosaisiin kohdistuville leikkauksille kokoomuksessa häntä nimitettiin ”rintamapetturiksi”. Kuuskosken mukaan hallituksessa ei käyty kokoavia keskusteluja päätöksistä, vaan pienituloisimmilta vietiin samalla kun työnantajille annettiin eikä sosiaaliministerillä ollut mitään virkaa. Hallitus näytti olleen Etelärannan ohjauksessa ja budjettivalta valtiovarainministeriön käsissä.

Yliaska tulkitsee sotapuheen ottamisen kriisireferenssiksi johtuneen toisen maailmansodan muistokulttuurin nousukaudesta: Neuvostoliiton hajoaminen loppuvuonna 1991 nostatti moraalisia voitontunteita entisen vihollisen hävittyä kartalta. Tapahtui uuspatrioottinen käänne, jolla huuhdeltiin samalla pois suomettumisen tahraa. Siinä missä vielä 10 vuotta aiemmin jatkosota näyttäytyi hävittynä, vuonna 1994 se esitettiin torjuntavoiton ja erillissodan näkökulmasta.

Poliitikot hakivat sotaretoriikasta taistelumieltä. Työttömät sen sijaan kokivat tulleeensa hylätyiksi. Hallituspuolueissa työttömiin suhtauduttiin vähätellen: kokoomuksessa kutsuttiin työllistämistöitä ”tempputyöllistämiseksi” ja nähtiin ne jääneenä ”holhousyhteiskunnasta”. Poliitikot, media ja työnsä säilyttäneet esittivät työttömistä narratiivia laiskoina pinnareina ja syyllistivät heitä työtä vieroksuviksi ”sosiaalipummeiksi”. Työttömille sen sijaan lama oli pikemminkin vastakohta toisen maailmansodan kokemuksille: ”Ennen sanottiin, että kaveria ei jätetä. Nyt vallitsee ajatus, että kaverille ei jätetä.”

Ahon hallituksen rikkoma sanaton yhteiskuntasopimus

Monet ”Työttömän tarina” -aineiston kirjoittajat kokivat, että lamassa Suomi laittomasti rikkoi kansalaisten kanssa sopimansa sanattoman sopimuksen: ”Elimme niukasti, usein nälkääkin nähden, että saimme opintomme jotenkuten rahoitettua. Silmissämme siinsi vain kaikesta tästä tulevaisuudessa luvattu korvaus: työtä ja toimeentuloa. Nytpä yhteiskunta ei olekaan pitänyt tätä lupaustaan.”

Yliaska tulkitsee kirjoittajien sisäistäneen ajatuksen vaihtokaupasta: korkean työmoraaalin noudattamisesta Suomi lupaa sopimuksessa turvata kansalaiselle normaaliksi koetun elämän. Suomalaisuus edusti ahkeruutta korostavaa työkulttuuria ja kansalaisuuteen kuului kova työnteko. Työttömyys sen sijaan ajoi pois kansalaisuudesta ja Suomen tarinasta, kun isänmaa hylkäsi. Vanhemmat kirjoittajat kritisoivat valtiota ja isänmaata, nuoremmat katteettomia lupauksia antanutta koulutusjärjestelmää. Katkeruus yhteiskuntaa kohtaan kasvoi työttömyyden pitkittyessä.

Sanattoman sopimuksen rikkoutuessa työttömät kokivat tulleen höynäytetyiksi. Se mursi monen ammatti-identiteettiä. ”Turhaan oli eletty suomalaisten arvojen mukaista elämää asettaen työ etusijalle ja laiminlyöty läheisiä.” Vaatimus puhaltaa yhteen hiileen kuin talvisodassa tuotti katkeruutta: ”Vaikka sinä uhraisit tälle yhteiskunnalle ja työelämälle kaiken mahdollisen, jonain päivänä jos se ei sinua tarvitse, se heittää sinut kuin vanhan rukkasen. Pidä pääsi kylmänä ja vältä turhat uhraukset.” Siinä missä talvisodassa kansan asia oli yhteinen, lamassa isänmaa jakoi kansan kahtia ja mursi yhteisöllisyyttä.

Työttömät syntipukkeina ja kansallisesti petettyinä

Valtiovarainministeri Iiro Viinanen halusi laittaa ”törsäilyn kuriin” ja ehdotti julkisen sektorin työntekijöille laajoja lomautuksia. Hän olisi muuttanut virkasuhteet työsuhteiksi irtisanomisten helpottamiseksi. Viinasen mukaan ansiosidonnainen työttömyysturva oli ”yhteiskunnan syöpä” ja siksi ay-jäsenmaksujen verovähennys oli poistettava. Niiden poistamiseen menikin yli 30 vuotta. Viinasen taistelu ay-liikettä vastaan murensi opposition ja ay-liikkeen luottamusta hallitusta kohtaan. Hallitus piti epäisänmaallisena sitä, ettei Suomea lähdetty ”pelastamaan” yhteiskuntasopimuksella.

Työttömien kirjoituksissa paheksuttiin Viinasen tapaa puhua yli varojen elämästä, laiskoista työttömistä ja liian korkeasta työttömyysturvasta. Työttömyys ei johtunut omasta laiskuudesta vaan oli yllätys ja tuntui epäoikeudenmukaiselta. Työttömyyden kylkiäisinä tulevat häpeä ja syyllisyys, katkeruus ja B-luokan kansalaisuus, masennus ja ahdistus. Tyypillinen tapa yrittää selviytyä tilanteessa oli vetäytyminen, mikä johtui sekä sosiaalisista että taloudellisista syistä. Elämän odotushorisontti lyheni ja helpotusta haettiin keskittymällä kotitöihin tai remonteihin sekä harrastuksiin, lähinnä yksilölajeihin. Jotkut odottivat ihmettä, kuten lottovoittoa.

Työttömyyden alettua kunnollisen työntekijän eetokseen kiinnittyminen teki kipeää, joten identiteettiä ja työn merkitystä jouduttiin muovaamaan uudelleen. Työetiikasta irtaantuminen olikin tärkeä strategia työttömyydestä selviytymisessä ja hylätyksi tulemisen kokemuksen käsittelyssä. Yksi kirjoittaja kuvaa työttömyyden kokemusta lähes alastomuutena: ”Työttömästä puhuttaessa on ikään kuin sama, onko hän ammatiltaan insinööri vai hitsaaja, ’työtön’ tarkoittaa joka tapauksessa, että hän on alusvaatteisillaan.”

Monet kirjoittajat kuvasivat olevansa masentuneita ja lamaantuneita hautoen itsetuhoisia ajatuksia. Kysymys itsemurhasta ja jopa perhesurmista nousi myös esiin. Kaksi kirjoittajaa kertoi yrittäneensä itsemurhaa. Lena Näreen kanssa kirjoittamassani, Gaudeamuksen vuonna 2022 julkaisemassa kirjassa *Työttömyys sattuu. Arjen kamppailuja työllistämistoimien rattaissa* vertaamme 1990-luvun itsemurhia koskevia tapauksia vuonna 2018 toistettuun keruuseen. Uudemmassa aineistossa ei kuvata niin seikkaperäisesti itsemurhia kuin 1990-luvun aineistossa, jossa jotkut naiset kertovat miestensä itsemurhasta tai niiden yrityksistä. Aineistossamme 40 prosenttia kirjoittajista kirjoitti työttömyyden aiheuttaneen heille psyykkisiä oireita. Yliaska olisi voinut tutkimuksessaan tehdä vertailuja vuoden 2018 ”Työttömän tarina”-aineistoa koskeviin havaintoihimme.”

Henkiset lamatalkoot ”oikeassa viiteryhässä”

Syksyllä 1987 Suomen pankin pääjohtaja lanseerasi käsitteen *kulutusjuhla*. Kansa oli elänyt yli varojensa ja ottanut liikaa lainaa. Vaikutelmaksi jopa jäi, että kulutusjuhla

oli johtanut lamaan. Tulilinjalle joutuivat varsinkin ylellisiksi katsotut palvelut, kuten trooppiset kylpylät, laskettelurinteet, golf-kentät ja kelohonkamökit. Ylenmääräinen nautiskelu ei kuulunut suomalaisuuteen vaan edusti pikemminkin syntisyyttä.

Vuonna 1994 Suomi liittyi Euroopan yhteisöön neuvon antavan kansanäänestyksen jälkeen. Työttömien keskuudessa oli pelkoja yhdentymisen vaikutuksista työttömien elämään, esimerkiksi halpatyövoiman myötä. Poliitiikan kentällä puolestaan haluttiin eroon mielikuvasta liittää Suomi laman myötä itäblokin valtioihin. Olihan Suomi suurin uhrauksin välttynyt jakamasta Baltian maiden kohtaloa. Suomen maine oli keskeinen huolenaihe koko laman ja Euroopan integraatioprosessin ajan.

Poliittisessa keskustelussa käytettiin *oikean viiteryhmän* käsitettä. Tässä yhteydessä Yliaska viittaa *mongolitraumaan*, pelkoon leimautumisesta itäiseksi kansaksi. Pääministeri Aho varoitteli väärin mielikuvien vaikutuksesta Suomen talouteen: jos Suomi mielletäisiin itäeurooppalaiseksi valtioksi, maahan on vaikeampi saada ulkomaisia investointeja. Suomi on pikemminkin ”eräänlainen etulinjan valtio”. Mongolitraumaa syvensi paheneva pankkikriisi ja EY-hakemuskeskustelua hallitsi viiteryhmäpuhe. Euroopan yhteisö, veteraanien kunnian palauttaminen, irtiotto suomettamisesta ja julkisen sektorin purkaminen kietoutuivat suomalaisen identiteetin rakennusaineiksi.

Pääministeri Aho edellytti kansalta moraalista kuntoa, sillä lamassa niitettiin itsekkyyden satoa, erityisesti vuoden 1991 työmarkkinaratkaisujen satoa. Hän näki laman taustalla taloudellisen nousuhumalan, minkä takia ”Suomen on palattava kestävä kehityksen aakkosiin, yrittämisen ja säästämisen kunnioittamiseen.” Käsillä olivat henkiset lamatalkoot. Virsi oli sama kuin nykyään. Tarvittiin henkistä elvytystä, koska talouslaman lisäksi vallitsi myös henkinen lama. Kysymystä pohdittuun perustettiin professori Ilkka Niiniluodon vetämä filosofityöryhmä, joka ei löytänyt yhteistä kantaa keinoiksi kohentaa Suomen henkistä tilaa. Henkistä lamaa käytettiin yhtenä argumenttina finanssipoliittista elvytystä vastaan.

Talouspoliittista kaksinaismoralismia

Esko Ahon hallituksen politiikka näytti moraalisesti ristiriitaiselta. Monen työttömyydestä kirjoittaneen mukaan käynnissä oli varallisuuden uusjako. Osa kansasta

kärsi, kun poliitikot veivät Suomea menneisyyteen ja pitivät kansan ostovoiman alhaalla. Moni kirjoittaja koki olleensa laman laskun sijaiskärsijöitä ja keinottelijoiden, poliitikkojen ja virkamiesten uhreja. Varsinkin pääministeri Aho, valtiovarainministeri Viinanen ja työministeri Kanerva olivat syyllisiä pankkiirien ja kasinopelureiden rinnalla.

Työttömien oli vaikea ymmärtää pankkitukia samaan aikaan kun muualta leikkattiin. Ne tuntuivat täysin moraalittomilta suurtyöttömyyden vallitessa. Pankkitukiin meni miljardeja samaan aikaan kun työttömän jokaista penniä synnättiin. Jotkut arvelivat, että poliitikot halusivat luoda tahallaan köyhälistöä Suomeen: ”On tapahtunut oikeistolainen vallankumous, päättäjät kovia ja sydämettämiä, ollaan luomassa paaria-luokkaa hinnalla millä hyvänsä, aikaisemmin olen pelännyt punaista vallankumousta mutta se tulikin toiselta suunnalta. Pankkitukirahalla olisi voinut elvyttää.”

Yliaska ei ota kantaa nykypolitiikkaan, mutta hänen kuvauksestaan voi päätellä, että nyt tehdään samoja virheitä kuin 1990-luvun lamassa. Oikeistolaisessa ajattelussa herkästi samastetaan valtio yksilöön, vaikka rinnastus ontuu siinä mielessä, että yksilön elämä on rajallinen. Siinä missä yksilön pitäisi hoitaa velkansa elämänsä aikana, valtiolla ei ole samanlaista elinkaarta. Tällainen ajattelu paljastuu pääministeri Ahon puheessa: ”vaihtoehtoa rakennemuutoksille ja konkurssseille ei ole, koska olemme velalla rakentaneet liian raskaan systeemin joka sektorilla.” Hänen ajattelunsa paljastuu hyvin keskustalaiseksi henkiessään luterilaista pidättyvyyden etiikkaa: nautinnon synneistä on maksettava itseä kurittamalla. Näillä uskomuksilla Suomessa saatiin kotimarkkinat kutistettua konkurssikuntoon. Virhe on samansuuntainen kuin mihin nykyhallitus on Suomea vienyt.

Yleistä närää herätti se, että työministeri Ilkka Kanervan elvytystoiveista huolimatta hallituksen johtohahmot Aho ja Viinanen kieltäytyivät elvytyksestä mutta pankkitukipaketteihin riitti varoja. Asetelma on analoginen nykytilanteelle, jossa vähävaraisilta viedään mutta hyvätuloisten veroja kevennetään. Keskustapuolueessa oltiin kuitenkin huolissaan siitä, että kansalaisille oli vaikea perustella jatkuvaa pankkitukea yhtä aikaa elvytyksestä kieltäytymisen kanssa, mikä näkyi gallup-luvuissa.

Eduskuntaryhmän enemmistö oli elvytyksen kannalla jo tammikuussa 1993 ja vaati vakavia keskusteluja opposition kanssa. Myös kokoomuksessa alettiin olla sillä

kannalla, että elvytyksessä piti jo antaa periksi. Elvytystä tuki myös Helsingin Sanomat. Siitä huolimatta Aho ja Viinanen jarruttivat elvytystä presidentti Koiviston valtiopäivien avajaispuheen siivittämänä. Tämä aisapari ei voi olla tuomatta nykytilanteessa mieleen pääministeri Orpon ja valtiovarainministeri Purran.

Elvytysviivytteen hinta

Lopulta Ahon hallitus myöntyi symboliseen vastaantuloon puhumalla ”tuotannollisesta elvytyksestä” finanssipoliittisen velkaelvytyksen sijaan. Suomen luottoluo- kitus laski toiseksi parhaasta neljänneksi parhaaseen (AA-) eivätkä rahahanat velanottoon olleet sulkeutumassa, mutta jatkuva pelottelu rahahanojen umpeutu- misella sai opposition päästämään säästöohjelmat helpommin läpi kevään 1993 budjetissa. Loppukesästä 1993 valtiovarainministeriön ekonomistitkin kääntyivät elvytyksen kannalle työttömyyskierteen katkaisemiseksi sekä kotimarkkinoiden ja investointien vauhdittamiseksi. Käänte piti saada näyttämään siltä, ettei hallitus taipunut opposition edessä ja pääministeri Aho selitteli käännettä vaihtotaseen vahvistumisella. Syksyllä budjettia rakennettiin kuitenkin taas leikkauslistojen varaan.

Täysin epäloogiselta tuntui vaatia kulutusta kuriin samalla kun juuri kulutusta tarvittaisiin talouden rattaiden pyörittämiseen. Kulutuskuri kytketty ylivelkaan- tumisella pelotteluun. Lamaa on siis yritetty ”hoitaa” kylvämällä pelkoa. Julkisten menojen säästöistä huolimatta julkinen velka ja budjettialijäämä kasvoivat tuolloin ja ovat kasvaneet nykyäänkin, kun työttömyyden nousu vie ostovoimaa ja -haluja, vähentää verotuloja ja lisää tulonsiirtoja. Yliaskan kirjaa voisikin suositella varsinkin hallituspuolueiden edustajien luettavaksi.

Niin kuin 1990-luvun laman, myös nykylaman hinta tulee olemaan mittava. Terveystieteiden tutkimuskeskuksen tutkimus THL:n tekemä *Kansallinen syntymäkohortti 1987*-tutkimus kertoo laman vaikutuksista sen keskelle syntyneeseen ikäpolveen. Siinä seurattiin viranomaisrekistereistä vuonna 1987 syntyneitä vuoden 2008 loppuun asti. Viidennes heistä oli 21-vuotiaiksi mennessä käynyt psykiatrisessa sairaanhoidossa tai käyttänyt psyykelääkkeitä. Saman verran oli vailla toisen asteen tutkintoa ja neljännes oli saanut toimeentulotukea. Vastaavanlaiset kustannukset tulevat olemaan edessä nykylamassa kasvavilla: Finnbrain-tutkimuksen mukaan stres-

saantuneiden vanhempien lapsilla on keskimääräistä suurempi riski aivoterveys-
haittoihin, kuten neurologisiin häiriöihin. Säästöt paraikaa kasvavien sukupolvien
hyvinvoinnissa tulevat maksamaan enemmän kuin leikkausten hyöty.

Kirjoittaja

Sari Näre

VTT, sosiologian dosentti, Helsingin yliopisto
sari.nare@helsinki.fi